

FƏRIDƏ ƏLİYEVƏ
*Bakı Dövlət Universiteti Qədim dünya
və orta əsrlər tarixi kafedrasının dosenti*
E-mail: aliyevafa@gmail.com

ALBANIYANIN ELLİN DÜNYA İLƏ MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİ

Açar sözlər: Mədəni əlaqələr, ellin dünya, Albaniya, yazılı mənbə, antik müəlliflər

Ключевые слова: Культурные связи, эллинистический мир, Албания, письменные источники, античные авторы

Key words: Cultural relations, the Hellenistic world, Albania, a written source, the ancient authors

Makedoniyalı İsgəndərin yürüşündən sonra yaranmış ellin mədəniyyəti bir çox xalqların, o cümlədən azərbaycanlıların sonrakı mədəni inkişafına müsbət təsir göstərdi. Məhz bu dövrdə Azərbaycanın digər ölkələrlə daimi və sıx əlaqələri yarandı. Azərbaycanın ellin dünya ilə mədəni əlaqələrinin tədqiq edilməsi mühüm məsələlərdən biridir. İsgəndərin adı həm də ümumdünya tarixində bir dövrün sona çatması və o birinin başlanması ilə yadda qalmışdır (1, s.7).

Bu dövr Azərbaycan mədəniyyətini tədqiq edən tarixçinin ixtiyarında, başlıca olaraq, qədim yunan və latın dillərində olan yazılı mənbələr və arxeoloji material var. Mövzunu tədqiq edərkən Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş dini dünyagörüş, məbədlər, məbəd memarlığı və yaxud konkret bu məsələnin tədqiqinə yaxın olan elmi araşdırmalar da nəzərdən keçirilməlidir. Yazılı mənbələr və arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkar olunmuş maddi mədəniyyət qalıqları Albaniya əhalisinin mədəni həyatını öyrənmək üçün müəyyən qədər imkan yaradır. Azərbaycanın qədim dövlətlərindən olan Albaniyanın e.ə. IV əsr - e. III əsrlərində mədəni münasibətlərinə dair materialların azlığına baxmayaraq, antik müəlliflərin məlumatları, müxtəlif sikkə nümunələri, Xəzər dənizi və Kür çayı kimi su yollarının olması onun bir çox ölkələrlə əlaqələrini aydınlaşdırmağa imkan yaradır. Ticarət antik dövr Albaniya şəhərlərinin iqtisadi həyatında böyük rol oynayırdı (2, s.152). Ticarət istehsalı ilə əlaqədar olan əkinçiliyin və sənətkarlığın inkişafı öz növbəsində ticarətin və mədəniyyətin inkişafına şərait yaradırdı. Albaniyanın iqtisadiyyatında əkinçilik və maldarlıqla bərabər, müxtəlif sənətkarlıq sahələri də başlıca yerlərdən birini tutmuşdur. Tədqiq olunan sahələrdən biri dulusçuluqdur və metalışləməyə aid, qismən də şüşə istehsalı ilə əlaqədar olan sənətkarlıq haqqında bir qədər ətraflı məlumat əldə edilmişdir.

Bu dövr Albaniya mədəniyyətindən danışarkən, Albaniyada şüşə məmulatı istehsalı kimi incə və mürəkkəb sənət sahəsinin adını çəkmək lazımdır. Qazıntılar zamanı gətirilmə şüşə qablarla yanaşı, yerli istehsal nümunələrinin də varlığı müəyyənləşdirilmişdir (3, s.114). Şüşə qablar Albaniyaya həm ticarət əlaqələri vasitəsi ilə xaricdən gətirilmiş, həm də yerli sənətkarlar tərəfindən istehsal edilmişdir. Bəzi şüşə qabların ətraflı tədqiqi nəticəsində aydın olmuşdur ki, onlar yerli istehsalın məhsuludur (4, s.113-122). Lakin şüşə qablar istehsalında yerli formaların tətbiqi ilə yanaşı Yaxın Şərq şüşə istehsalı elementlərinin də varlığı məlum olur. Albaniyada şüşə istehsalı yerli gil qab istehsalının bəzi xüsusiyyətlərinin tətbiqi vasitəsilə, eyni zamanda mədəni əlaqələr nəticəsində mənimsənilmiş forma və üsullarla da təkmilləşdirilmişdir (3, s.97). Məişətdə şüşədən düzəldilən qab-qacaqdan istifadə edilirdi, dəfn məra-

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

simində lazım olan ətirilər və ətirli yağlar da şüşə qablarda saxlanılırdı (5, s.99). K.V. Treverin fikrincə, Albaniya ərazisində üzə çıxarılmış bəzi şüşə məmulatların yerli, yaxud Suriya, Kiçik Asiya vilayətlərindən gətirilmə olduğunu demək çətindir (6, s.81).

Məlum olduğu kimi, toxuculuq hələ ən qədim zamanlardan insanların həyatında müəyyən yer tutmuşdur. II-III əsrlərdə yaşamış Klavdi Elianın verdiyi məlumatdan Albaniyada istehsal olunan yunun xarici ölkələrdə satıldığı aydın olur. O yazır ki, burada dəvələr olduqca çoxdur və onlar yumşaq yunla örtülmüşdür. Onların yunu çox zərifdir, belə ki, öz yumşaqlığına görə, Milet yunundan geri qalmır. Toxuculuğun inkişafı bir sıra xırda peşələrin də meydana çıxmasını və onunla əlaqəli şəkildə inkişaf etməsini şərtləndirmişdi. Bunlardan biri boyaqçılıqdır. İstehsal olunmuş parçanı, lifi, ipi, yaxud da paltarın özünü bir çox bitkilərin kök, gövdə, qabıq və çiçəyindən, habelə başqa materiallardan müxtəlif üsullarla alınan cürbəcür rənglə boyamışlar. Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Albaniya toxucuları müxtəlif xammalla təmin olunmuşdular. Yerli boyalar olan - marena və koşenil haqqında da danışmağa əsas vardır (6, s.82).

Arxeoloqlar müxtəlif rəngli və ölçülü asma bəzək əşyaları da üzə çıxarmışlar. Heyvan heykəlcikləri, sxematik göz şəkilli muncuqlar, skarabeuslar (Misir və Suriya mənşəli, üzərində ornamentli olan daş və saxsı bəzəkçilər) və başqa əşyalar bu qəbildəndir (5, s.73). Torpaq və kaktakomba məzarlarından aypara şəkilli qızıl sırqalar üzə çıxarılmışdır. A.A.Qaraəhmədovanın fikrincə, bunlar Roma dövləti ilə ticarətin məhsulu olub, bu bölgəyə oradan idxal edilirdi. T.İ.Qolubkinaya görə, bu dövr üçün yunan-roma dünyasından gəlmiş və ya yerli istehsala məxsus gemmalı üzüklər əhəmiyyət kəsb edir. Roma gemmalarının yayılmasında Pompeyin və Antoninin yürüşləri mühüm rol oynamış, gəlmə gemmalar çox olduğundan onları yerli məmulatlardan ayırmaq mümkün deyildir. Tədqiqat göstərir ki, gemma qaynağı Qərbi dünya əraziləri olmaqla bərabər Şərqi ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda ortaya çıxması romalıların Şərqi doğru yürüşləri ilə bağlıdır. Gemmaların bir qismi isə Yunanıstan və Roma mədəniyyətinin təsiri altında olan yerli oymaçı ustaların əlinin məhsuludur.

Beləliklə, Azərbaycanın ellin dövlətlərlə əlaqələrinin inkişafında ölkələrin əlverişli coğrafi mövqeyi, bu dövrdə onların iqtisadi inkişafı, zəngin təbii şəraiti, bu regionların qədim Şərqi mədəniyyət mərkəzlərinə yaxınlığı və s. mühüm rol oynayır. Deməli, buna həm də Atropatena və Albaniya ərazilərindən keçən və bu iki ölkəni ellin dövlətlərlə birləşdirən tranzit ticarət yolları da təkan verirdi. Bu barədə həm antik müəlliflərin yazılı məlumatları, həm də arxeoloji və numizmatik materiallar məlumat verir. Ə.Rəcəbli özünün "Azərbaycanın numizmatikası" adlı kitabında yazır ki, "Albaniyanın mühüm xarici əlaqələri cənub istiqamətində - Atropatena vasitəsilə, oradan isə nəhəng ellin dünyası ilə mövcud olmuş və inkişaf etmişdir" (7, s.12). Parfiyanın iqtisadi həyatına qoşulmuş yerli tacirlər ticarətdə fəal rol oynamışdılar. Onlar bir-birindən uzaq ölkələri birləşdirən böyük bir magistrallı əllərində saxlayırdılar. Bütün bunlar göstərir ki, bir tərəfdən Avropadan, digər tərəfdən Çindən, Hindistandan, Orta Asiyadan uzanan ticarət magistralları Parfiya ərazisində kəşif, gətirilən mallar isə ya yerli tacirlər tərəfindən başqa yerlərə ötürülür, ya da iri şəhərlərdə qalaraq böyük yolların qolları ilə tədricən hər tərəfə yayılırdı. Atropatena və Albaniya bu ticarətdə müəyyən yer tuturdular: ixrac edilən mallar Ekbatanaya daşınır, buradan da başqa yerlərə aparılırdı. Antik Atropatena və Albaniya üçün nəzərdə tutulan idxal malları da Ekbatanaya bu əsas ticarət yolları ilə gətirilirdi. Yuxarıda deyildiyi kimi, ticarət antik dövrdə Albaniyanın şəhərlərinin iqtisadi həyatında əhəmiyyətli rol oynayır. İstehsalçı ilə istehlakçı arasında vasitəçi rolunu da çox zaman fəaliyyət çevrəsini ticarət təşkil edən tacirlər oynayır (2, s.152).

Ellinizm dövründə pul dövriyyəsi yüksək səviyyəyə çatmışdır və pul dövriyyəsi üçün uyğun iqtisadi bazası olan bir çox ölkələrə yayılmışdır. Yəni pul zərbi yunan dünyasından yavaş-yavaş pul dövriyyəsinin yaranması və inkişafı üçün uyğun ictimai-iqtisadi bazası olan ölkələrə yayılmağa başladı. Bu məsələdə Albaniya da istisna təşkil etmirdi. Əhəməni İranda da pul zərbi mövcud idi. Güman edilir ki, Əhəmənilərin dövründə Albaniyada ticarət mübadilə vasitəsilə həyata keçirilirdi. Pul dövriyyəsinin yaranması üçün şərait Albaniyada ellinizm dövründə yarandı. Bu dövrdə ümumdünya ticarətinə yeni-yeni ölkələr cəlb olunurdu. Albaniya da belə ölkələrdən idi. Albaniyada artıq bir sıra yaşayış məskənləri şəhərlərə çevrilir və sənətkarlıq və ticarət durmadan inkişaf edirdi. Bütün bunlar pul dövriyyəsinin yaranıb inkişaf etməsi üçün ictimai-iqtisadi bazanın formalaşmağına gətirib çıxarırdı. Qafqazın numizmatik materiallarının davamlı tədqiqi Y.A.Paxomova belə qənaətə gəlməyə imkan vermişdi ki, Azərbaycan ərazisində pul dövriyyəsi e.ə.III əsrdən meydana gəlmişdir. Numizmatik tapıntılar əsasında Albaniyanın pul dövriyyəsinə iki əsas böyük dövrə bölmək mümkündür: e.ə.VI əsrdən-e.ə.I əsrin ortalarına qədər olan birinci dövr və e.ə.I əsrin ortalarından eramızın III əsrinə qədər olan ikinci dövr. Bu dövrlərin özlərini də Albaniyanın pul dövriyyəsinə müəyyən dəyişikliklər baş verən bir neçə mərhələyə ayırmaq mümkündür (2, s.155). Tədqiqatçılar belə nəticəyə gəlmişlər ki, Albaniyada İsgəndərin pullarına bənzətmə artıq e.ə. III əsrdən başlamışdır. Belə sikkələr Makedoniyalı İsgəndərin sikkələrinin şərq ölkələri bazarlarında geniş yayıldığı dövrlərdə kəsilirdi. Məhz elə buna görə də bu pullar Albaniyanın ilk pullarının zərbində etalon rolunu oynamışlar (8, s.48). İ.Babayevin fikrinə görə, Albaniyada Makedoniyalı İsgəndərin draxma və tetradraxmalarına oxşar pulların zərbinə e.ə.III əsrin birinci yarısında, hətta ola bilər ki, e.ə. IV əsrin sonu - III əsrin əvvəllərində başlamışlar. Albaniya Makedoniyalı İsgəndərin Şərq yürüşü sayəsində əhəmənilərin zülmündən azad olub müstəqil dövlət olmuşdur. İlkin olaraq Albaniyaya çox sayda İsgəndərin pulları daxil olmuşdur və bununla da Albaniya ellinizm dünyası ilə ticarətə cəlb olunmuşdur. Əhalinin artan tələbatını təkcə gətirilmə pullar ödəmədiyi üçün ölkədaxili ticarət də yüksək səviyyəyə çatmışdı. Buna görə də Albaniya hökmdarları özləri pul zərb etməyə məcbur oldular. Əvvəlcə bu pullar orijinala daha yaxın idi, lakin vaxt keçdikcə öz görünüşlərini dəyişirlər (2, s.49). Güman etmək olar ki, Makedoniyalı İsgəndər və selevkilərin pullarının bir hissəsi Albaniyaya e.ə. IV əsrin sonlarında daxil olmuş və e.ə.III-II əsrlərdə burada əsas ödəmə vahidi rolunu oynamaqda davam edirmiş. Bunu, bir tərəfdən, məlum bir fakt sübut edir ki, ölümündən sonra Makedoniyalı İsgəndərin pulları Şərqdə olduğu kimi, Yunanıstanda da uzun müddət zərb olunurdu. Onlar əvvəlki kimi beynəlxalq valyuta vəzifəsini yerinə yetirirdilər. Digər tərəfdən, bu, sözü gedən pulların selevki, roma və parfiya pulları ilə bəzən dəfələrdə üzə çıxarılmasını təsdiqləyir (9, s.93-94).

Ellin dünyası ilə Albaniyanın əlaqələri haqqında Mingəçevir, Şamaxıdan tapılmış möhürlər xəbər verir. Albaniya ərazisində tapılmış Suriya mənşəli şüşə muncuqlar da Albaniyanın Yaxın Şərq ilə ticarət münasibətləri haqqında məlumat verir. Dövlətin yaranması, şəhər mədəniyyətinin təşəkkülü beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsinə zəmin yaradırdı. Beləliklə, Atropatənada olduğu kimi, Albaniyada da bu dövrdə şəhər mədəniyyəti, sinfi cəmiyyət inkişaf edirdi, yerli əhalinin qədim Şərq ölkələri, antik dünya ilə siyasi, iqtisadi, mədəni, ticarət əlaqələri genişləndirirdi.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Azərbaycan öyrənilən dövrdə, bir tərəfdən müstəqilliyini qorumağa çalışaraq, bir sıra yaxın, uzaq ölkələrlə mübarizə aparmış, digər tərəfdən isə kənd təsərrüfatını, ayrı-ayrı sənət sahələrini, dini baxışlarını, mədəniyyətinin müxtəlif sahələrini yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdırmışdır (10, s.10).

Beləliklə, Makedoniyalı İsgəndərin dövründə dünya yenidən dəyişmiş, misli görünməmiş dəyişikliklər baş vermiş, İran, Misir, Kiçik və Orta Asiya artıq ellin mədəni təsiri altına düşmüşdü. Ellinizm dövrü mədəniyyəti qədim Şərqi mənəvi nailiyyətlərini qəbul edərək əsrarəngiz üstünlüklər qazanmışdı (5, s.3.).

İSTIFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Дройзен И.Г. История эллинизма. Т.1. С.- Петербург,1997, 446 с.
2. Бабаев И.А. Города Кавказской Албании в IV в. до н.э.- III в.н.э. Баку, 1990, 234 с.
3. Osmanov F.L. Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyəti. Bakı, 1982, 158 s.
4. Nuriyev A.B. В.Азәрбајсан ərəзисиндә ашкар едилmiş оуmalı şüşә piyalələr haqqında. Az.SSR EA Tarix institutu aspir. I elmi konf.-nın mat.-rı. Bakı, 1965, s.11-12.
5. Əliyev K.H., Əliyeva F.K. Азәрбајсан антик дөврдә. Bakı, 1997, 119 s.
6. Тревер К.В. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании. М.-Л., 1959, 391с.
7. Раджабли А.М. Нумизматика Азербайджана. Баку, 1997, 232 с.
8. Левиатов В.Н.Азербайджан с V в. до н э.- III в.н.э. Изв. АН Азерб. ССР, 1950, № 1. с.48-95.
9. Расулова М.М. Торгово-экономические и культурные связи Кавказской Албании с античным и эллинистическим миром: IV в.до н. э.- III в. н.э. Баку, 2008, 216 с.
10. Tarix və onun problemləri. Bakı, 2013, 3.

ФАРИДА АЛИЕВА

*Кафедра истории древнего мира и
средних веков Бакинского Государственного Университета*

КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ АЛБАНИИ С ЭЛЛИНИСТИЧЕСКИМ МИРОМ

В начале статьи говорится о сущности эллинизма, о роли торговли в экономической жизни албанских городов. Античные авторы сообщают, что кроме сухопутных, в Азербайджане существовали и морские и речные пути.

Письменные источники и материалы археологических раскопок дают возможность изучать культурную жизнь населения Азербайджана.

Земледелие и скотоводство составляли основу экономической жизни населения Албании в античное время. В статье говорится также о производстве и о развитии производства изделий из стекла и керамики.

В статье также подчёркиваются местные преимущества географического положения страны в культурных отношениях Атропатены и Албании изучаемого времени.

FARIDA ALIEVA
*Baku State University the Department of the
Ancient and Middle Ages history*

CULTURAL RELATIONS OF ALBANIA WITH HELLENISTIC WORLD

At the beginning of article saying about point of the Hellenism and about role of trade in economical life of the Albanian's cities.

Written sources and materials of unique excavation give an opportunity to research cultural life of Azerbaijan's population in the ancient period.

Ancient authors inform that in the Azerbaijan except overland route there were river way and seaway.

Agriculture and cattle raising were base of economical life Albania in the ancient period.

Brown ware, ceramics, glass were also developed in that epoch.

And of course, Azerbaijan was in the comfortable geographical location for development of trade relations.

Rəyçilər: t.e.n.E.Latifova, t.e.d.Q.S.İsmaylov

Bakı Dövlət Universiteti Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının 12 fevral 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №05).